

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

ANYAGTUDOMÁNY ÉS
TECHNOLÓGIA TANSZÉK

Pannonia Egyetem, Műszaki Tudományi Kar

Elektronikai technológia és anyagismeret – VIETAB00

Kristálytan

1

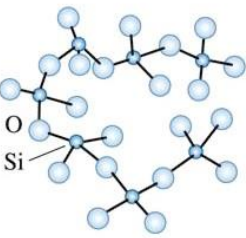
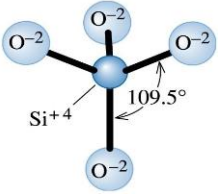

AZ ATOMOK ELRENDEZŐDÉSE

- Rövid távú rend (amorf anyagok)

Kristálytan 2/40

2

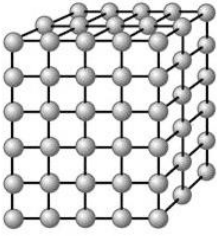

AZ ATOMOK ELRENDEZŐDÉSE

- Hosszú távú rend (kristályok)
- Az atomok elhelyezkedését jól definiált transzlációval írhatjuk le, azaz egy olyan vektorral, amely a koordinátarendszer origójából az atomra mutat.

Kristálytan 3/40

3

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

KRISTÁLYOK

a)

b)

(a) egykristály, (b) polikristály

4/40

folyadékkristály

Kristálytan

4

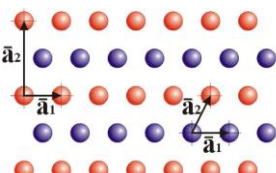

TRANSLÁCIÓ

A rácspontok helyét a translációs egyenlet határozza meg. Két dimenzióban:

$$\vec{r} = m\vec{a}_1 + n\vec{a}_2$$

$m; n$: egész
 $\vec{r}$: translációs vektor
 $\vec{a}_1; \vec{a}_2$: bázis vektorok

A koordinátarendszer középpontja tetszőlegesen megválasztható. A bázisvektorok határozzák meg a koordinátatengelyeket. A translációs vektor az origóból egy rácspontba mutat.

Kristálytan

5/40

5

KRISTÁLYRÁCS

Három dimenzióban: $\vec{r} = m\vec{a}_1 + n\vec{a}_2 + p\vec{a}_3$

Primitív cella: a bázisvektorok által kifeszített térfogatelem. Csak a sarkain tartalmaz atomot, összesen egy atom található benne.

Összetett rács: egyszerűbb geometriai leírás, több atomot tartalmaz.

Az összes rács besorolható a hét primitív rácsstípus egyikébe.

Kristálytan

6/40

6

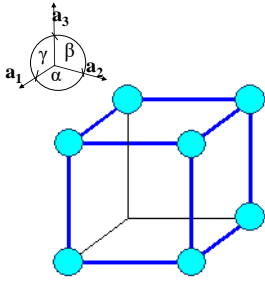

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

KÖBÖS RÁCS

- $a_1 = a_2 = a_3$
- $\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- Po

a_1 , a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α , β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

7/40

7

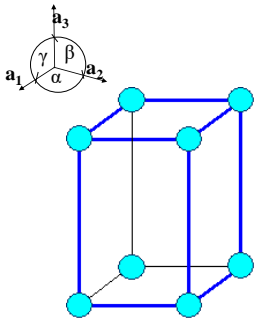

TETRAGONÁLIS RÁCS

- $a_1 = a_2 \neq a_3$
- $\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- In, Sn (ha $T > 13^\circ$)

a_1 , a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α , β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

8/40

8

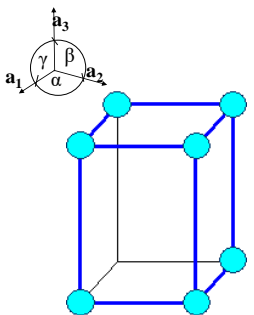

ORTOROMBOS RÁCS

- $a_1 \neq a_2 \neq a_3$
- $\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ$
- Ga, U

a_1 , a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α , β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

9/40

9

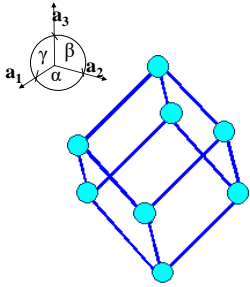

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

ROMBOÉDERES RÁCS

- $a_1 = a_2 = a_3$
- $\alpha \neq 90^\circ, \beta \neq 90^\circ, \gamma \neq 90^\circ$
- Hg, Bi, As

a_1, a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α, β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

10/40

10

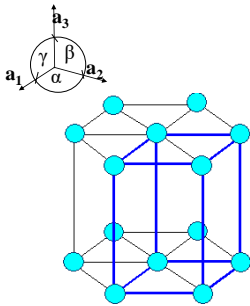

HEXAGONÁLIS RÁCS

- $a_1 = a_2 \neq a_3$
- $\alpha = \beta = 90^\circ, \gamma = 120^\circ$
- Cd, Mg, Zn, grafit

a_1, a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α, β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

11/40

11

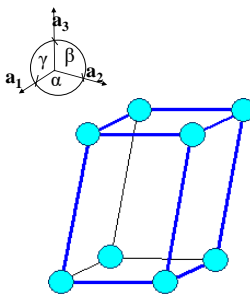

MONOKLIN RÁCS

- $a_1 \neq a_2 \neq a_3$
- $\alpha \neq 90^\circ, \beta \neq 90^\circ, \gamma = 90^\circ$
- kén

a_1, a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α, β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

12/40

12

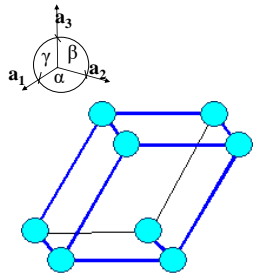

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

TRIKLIN RÁCS

- $a_1 \neq a_2 \neq a_3$
- $\alpha \neq 90^\circ, \beta \neq 90^\circ, \gamma \neq 90^\circ$
- Se, Te

a_1, a_2 és a_3 a bázisvektorok hossza,
 α, β és γ a bázisvektorok közötti szög

Kristálytan

13/40

13

BRAVAIS-RÁCSOK

Köbös

P

I

F

p.k, t.k.k, f.k.k

Tetragonális

P

I

Ortorombos

P

I

F

C

Hexagonális

P

P

Romboédes

Monoklin

P

C

Triklin

P

P - Primitive (egyszerű)
I - Body centered (térben középpontos)
F - Face centered (felületen középpontos)
C - Side centered (oldallapon középpontos)

Kristálytan

14/40

14

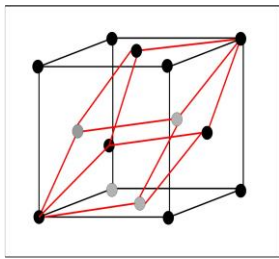
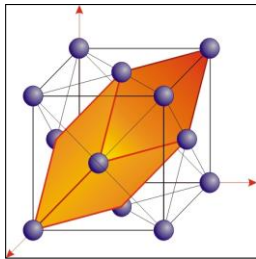

EGYSZERŰ ÉS ÖSSZETETT RÁCS: FKK MINT ROMBOÉDERES

Kristálytan

15/40

15

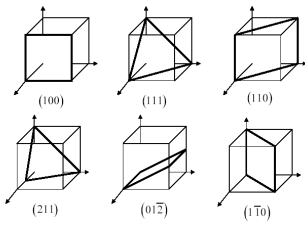

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

MILLER-INDEXEK

A Miller-indexek a kristályrácsban lévő irányokat és síkokat definiáló számhármassok.

16

IRÁNYOK MILLER-INDEXEI

A koordinátatengelyeket normalizáljuk, azaz minden rajtuk mért távolságot elosztjuk az adott koordinátatengelyt definiáló bázisvektor hosszával. Így dimenzió nélküli számokkal tudjuk megadni az egyes pontok koordinátáit a térben.

Egy irány Miller-indexeit úgy határozzuk meg, hogy az irányban definiálunk egy vektort, amelynek végpontjai koordinátáiból tagonként levonjuk a kiindulási pont koordinátáit

17

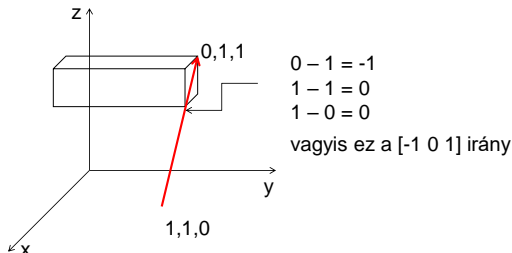

IRÁNYOK MILLER-INDEXEI

18

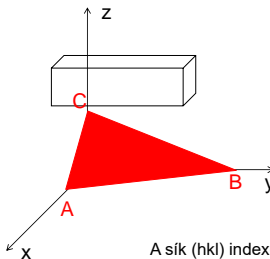

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

SÍKOK MILLER-INDEXEI

A sík tengelymetszetes egyenlete:

$$\frac{x}{A} + \frac{y}{B} + \frac{z}{C} = 1$$
$$h' = \frac{1}{A}, k' = \frac{1}{B}, l' = \frac{1}{C}$$

A sík (hkl) indexeit úgy kapjuk meg, hogy a h', k' és l' számokat beszorozzuk egy alkalmas számmal úgy, hogy egész értéket vegyenek fel.

Kristálytan 19/40

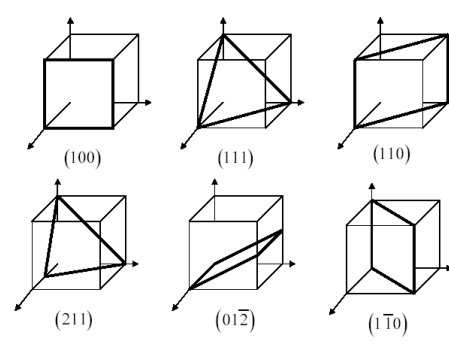

19

SÍKOK MILLER-INDEXEI - PÉLDÁK

Kristálytan 20/40

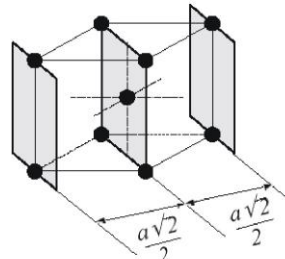

20

RÁCSSÍKOK KÖZÖTTI TÁVOLSÁG

$$d = \frac{a}{\sqrt{h^2 + k^2 + l^2}}$$

TKK ($\bar{1}10$)

$$d_{\bar{1}10} = \frac{a}{\sqrt{2}} = \frac{a\sqrt{2}}{2}$$

Kristálytan 21/40

21

KÖBÖS RÁCSOKRA

$[hkl] \perp (hkl) !!!$

azaz egy adott (hkl) Miller-indexekkel jellemzett sík normálisa az ugyanazzal a számhármassal jellemzett [hkl] irány.

22

SÍKOK SZÖGE KÖBÖS RENDSZERBEN

Két sík által bezárt szög:
mivel $(h_1k_1l_1) \perp [h_1k_1l_1]$ és $(h_2k_2l_2) \perp [h_2k_2l_2]$,
valamint $\vec{r}_1 \cdot \vec{r}_2 = |\vec{r}_1| \cdot |\vec{r}_2| \cos \varphi$,

$$\cos \varphi = \frac{\vec{r}_1 \cdot \vec{r}_2}{|\vec{r}_1| \cdot |\vec{r}_2|} = \frac{h_1 \cdot h_2 + k_1 \cdot k_2 + l_1 \cdot l_2}{\sqrt{h_1^2 + k_1^2 + l_1^2} \cdot \sqrt{h_2^2 + k_2^2 + l_2^2}}$$

23

SÍKOK METSZÉSVONALA KÖBÖS RENDSZERBEN

Két sík metszésvonala a síkok normálisainak vektoriális szorzata:

$$\vec{r}_1 \times \vec{r}_2 = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ h_1 & k_1 & l_1 \\ h_2 & k_2 & l_2 \end{vmatrix} = \vec{i}(k_1l_2 - l_1k_2) - \vec{j}(h_1l_2 - l_1h_2) + \vec{k}(h_1k_2 - k_1h_2)$$

24

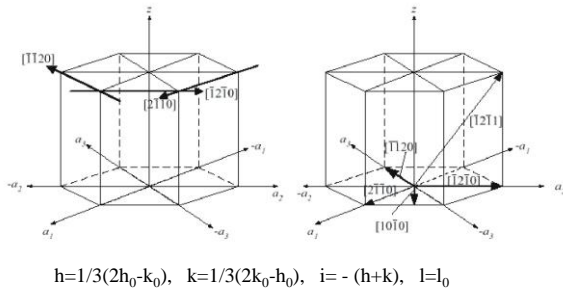

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

HEXAGONÁLIS INDEXEK

Kristálytan

25/40

25

KRISTÁLYTANI ADATOK

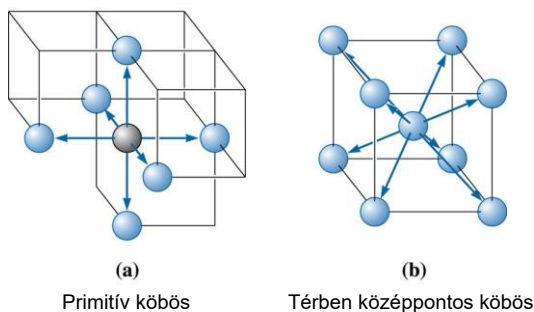
- koordinációs szám (legközelebbi szomszédok száma)
- atomok száma az elemi cellában
- atomátmérő (rácsállandó)
- térkitöltési tényező (APF)
- legnagyobb rácshézag (nagyság, hely)
- legszorosabb illeszkedésű irány, sík
- síkbeli kitöltési tényező (PD)
- iránymenti kitöltési tényező (LD)

Kristálytan

26/40

26

KOORDINÁCIÓS SZÁM, PK, TKK

Kristálytan

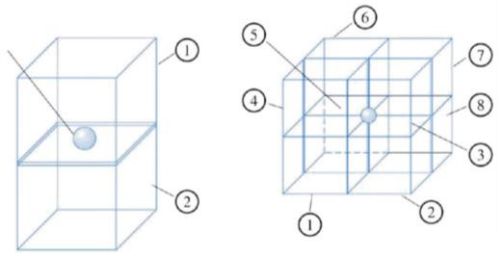
27/40

27

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

ATOMOK SZÁMA AZ ELEMI CELLÁBAN

Ha egy atom n darab cellához tartozik, akkor egy cellához csak az atom $1/n$ -ed része tartozik

28

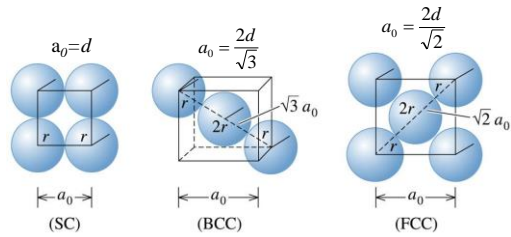

ATOMÁTMÉRŐ ÉS RÁCSÁLLANDÓ KAPCSOLATA

SC = Simple Cubic = primitív köbös
BCC = Body Centered Cubic = térben középpontos köbös
FCC = Face Centered Cubic = felületen középpontos köbös

29

TÉRKITÖLTÉSI TÉNYEZŐ

TT= atomok össztérfogata / cella térfogata

a = rácsállandó = elemi cella élhosszúsága
 d = atomátmérő

PI. TKK $\rightarrow$ 2 atom a cellában

$$TT = \frac{2 \left(\frac{d^3 \pi}{6} \right)}{a^3} = \frac{\left(\frac{a \sqrt{3}}{2} \right)^3 \pi}{3a^3} = \frac{a^3 \pi \sqrt{3}}{8a^3} = \frac{\pi \sqrt{3}}{8} \approx 0.68$$

30

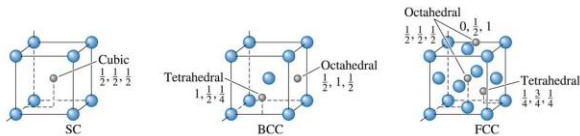

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

LEGNAGYOBB RÁCSHÉZAG

A legnagyobb rácshézag ott van, ahová a legnagyobb átmérőjű merev gömböt tudnánk behelyezni a szomszédos atomok elmozdulása nélkül. A legnagyobb rácshézag mérete ennek a gömbnek az átmérője.

31

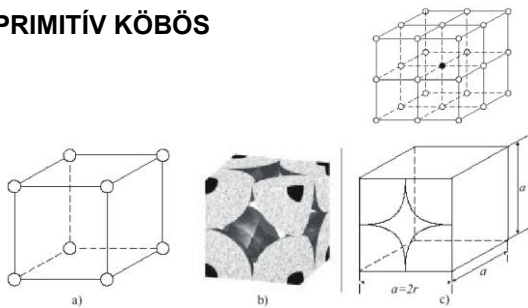

PRIMITÍV KÖBÖS

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legnagyobb üres rácshely	Legszorosabb illeszkedések
PK	Po	6	a	1	0,52	0,73 a középen	{100} <100>

32

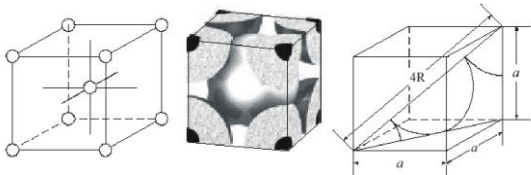

TÉRBE KÖZÉPPONTOS KÖBÖS

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legnagyobb üres rácshely	Legszorosabb illeszkedések
TKK	Na, K, Cr, Mo, W, β Ti, α Fe	8	$\frac{\sqrt{3}}{2}a$	2	0,68	0,252 a $\frac{1}{2} \frac{1}{2} 0$	{110} <111>

Kismértékű alakíthatóság, oxidációs hajlam, gyenge vezetőképesség, rideg-képlékeny átmenet

33

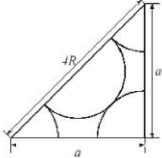
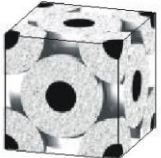
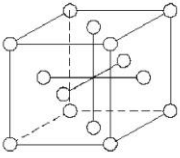

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

FELÜLETEN KÖZÉPPONTOS KÖBÖS

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legnagyobb üres rácshely	Legszorosabb illeszkedések
FKK	Cu, Au, Ag, Pb, Ni, Pt, γFe	12	$\frac{\sqrt{2}}{2}a$	4	0,74 Maximális!	0,293 a $\frac{1}{2}$ 0 0 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$	{111} <110>

Jól alakítható, kémiaiilag stabil, jó hő- és elektromos vezető

Kristálytan

34/40

34

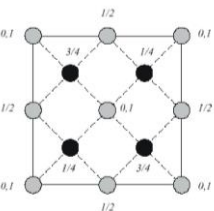
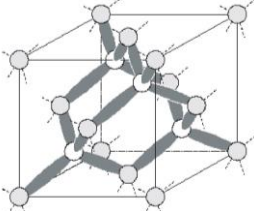

GYÉMÁNTRÁCS (SZFALERIT, WURZIT)

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legszorosabb illeszkedések
Gyémánt	C, Si, Ge, αSn	4	$\frac{\sqrt{3}}{4}a$	8	0,34	{111} <110> Nem érintik egymást!

Kristálytan

35/40

35

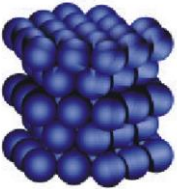
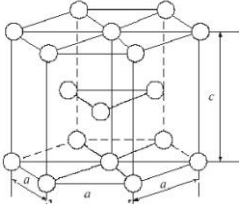

SZOROSAN PAKOLT HEXAGONÁLIS RÁCS

Rácstípus	Fémek	Koord. szám	Atomátmérő	Atomok száma	Térkitöltés	Legnagyobb üres rácshely	Legszorosabb illeszkedések
LIH	Be, Mg, Zn, Cd, αTi	12	$c/a=1,63$	6	0,74 Maximális!	0,235 a	{0001} <1120>

Kristálytan

36/40

36

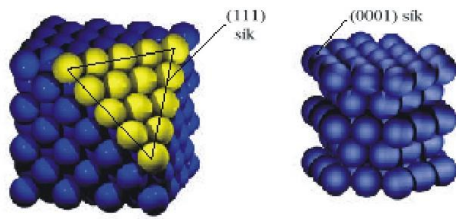

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

FKK ÉS SZOROSAN PAKOLT HEXAGONÁLIS RÁCS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

ABCABC

ABABAB

Kristálytan

37/40

37

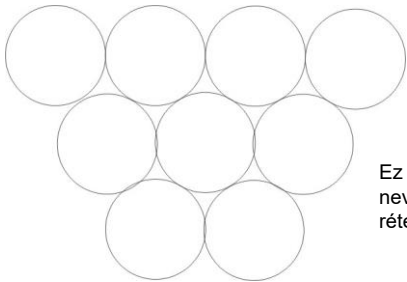

RÉTEGZÖDÉS

Az FKK rács
{111} síkjának
atomi
elrendeződése.

Ez az alapréteg,
nevezzük A
rétegnek.

Kristálytan

38/40

38

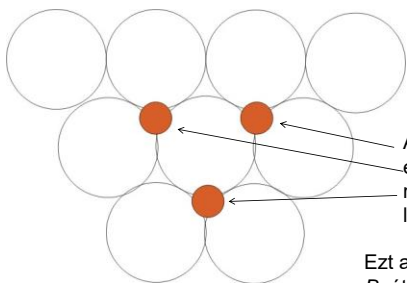

RÉTEGZÖDÉS

Az alaprétegre
épülő második
réteg atomjainak
lehetséges helyei.

Ezt a réteget nevezzük
B rétegnek.

Kristálytan

39/40

39

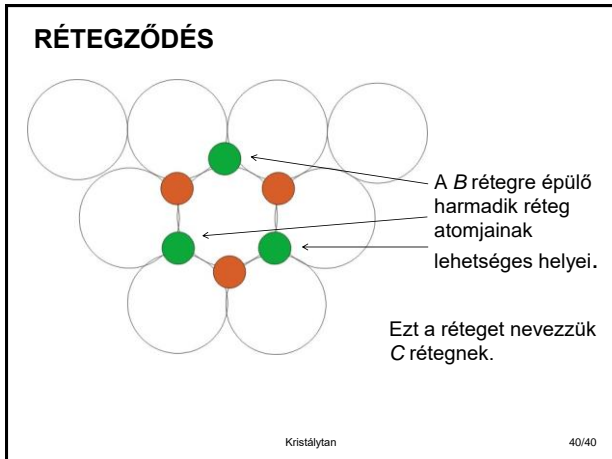

Ideális rács

KRISTÁLYTANI ALAPISMERETEK

40
